

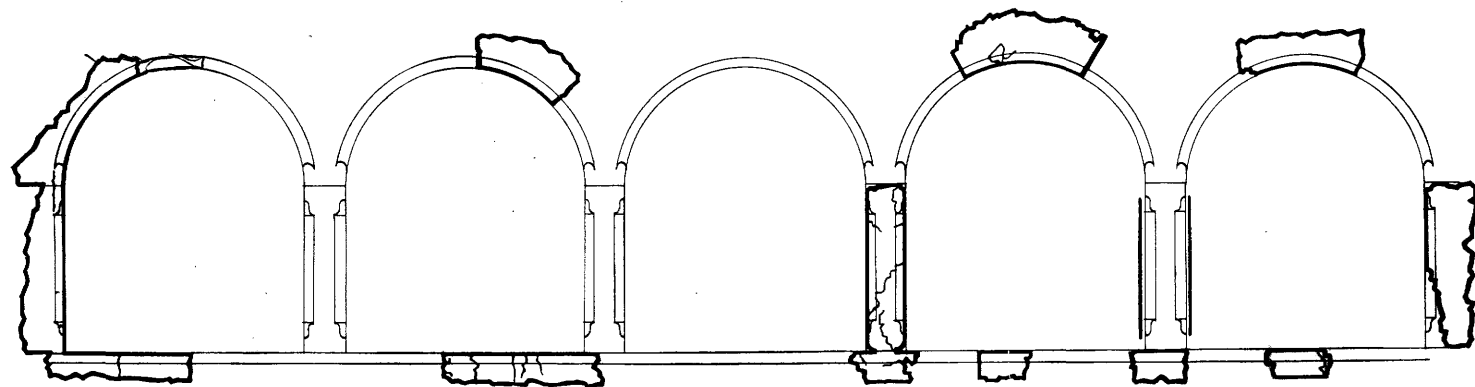
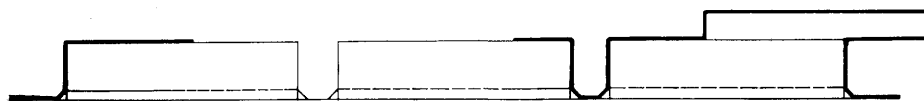
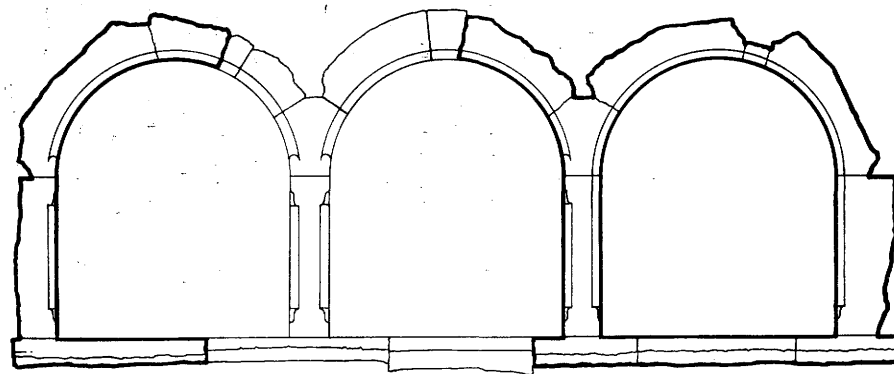
A BUDAVÁRI GÓTIKA ÉPÍTÉSZETI TIPOLÓGIÁJA. I

(FÉLKÖRÍVES ZÁRADÉKÚ ÜLŐFÜLKÉK)

Az egy évszázados múltra visszatekintő magyar művészettörténetírás tudománya számos hiánya mellett mind a mai napig nélkülözi az építőművészeti formatan tudományágának módszeres felépítését is. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ennek a megkezdésére, illetőleg megalapozására eddig vajmi kevés próbálkozás történt, pedig a magyar építőművészet történetében igen sok olyan megválaszolatlan kérdés található, amelyre a feleletet — a történeti és egyéb adatok teljes hiányában — csakis az összehasonlító stílusmorfológia tudományágától várhatjuk. E sorok írója a Budapest Régiségei XIX. kötetében egy jellegzetes középkori építőművészeti stílus helyi emlékein megkísérelte bemutatni a profilokra vonatkoztatott formatani vizsgálati módszer művészettörténeti eredményeit.¹ A kezdeményezés folytatásaként most egy másik, de nem kevésbé fontos, műformákra vonatkoztatott formatani vizsgálati módszer eredményeiről kíván beszámolni, az egy formacsoportba tartozó építőművészeti faragottkő-emlékanyag tipológiai rendszerezése kapcsán. Amíg az előbbi módszer csak a profilos faragottkő-emlékanyag osztályozásánál és értékelésénél használható, addig ez az utóbbi módszer a profiltalan emlékanyag feldolgozására is alkalmazható. Természetes, hogy ennek használata esetén — például datálás céljára — profilok helyett csak műformák, esetleg tervezéstechnikai megfigyelések és arányösszefüggések szolgálnak alapul. Következésképpen ez a módszer kevésbé pontos eredményekre vezet, mint a profilvizsgálat viszonylag egzaktabb módszere. Tehát a jelen tanulmány elsősorban kidolgozott módszert kíván nyújtani az olyan emlékanyag összegyűjtéséhez és rendszerezéséhez, ahol profilvizsgálat nem lehetséges. Végső célja pedig az így rendszerezett emlékanyagnak a szerves beleillesztése az építészettörténet-, illetőleg a művészet-történetírás tudományába.

A tipológiai rendszerezés módszerének bemutatására kiválóan alkalmas a budavári gótika faragottkő nyílászkeret-anyaga, ezen belül is a kapualji ülőfülkék emlék-csoportja. Ennek legfőbb értéke abban rejlik, hogy a budavári gótikának a XIV. század első felétől a XVI. század végéig tartó formatani fejlődését olyan folyamatosan mutatja be, amelyhez hasonlót ez idő szerint a Kárpát-medence egyetlen publikált emlékanyag-egységén sem lehet találni. Az ülőfülke-építés emlékeivel másutt is találkozunk: az egyházi építészetben a templomszentélyekben és kolostorokban, a világi építészet területén pedig a lakóházak kapualjaiban.² Ám a középkori polgári lakóházak kapualjaiban ilyen nagy számban való előfordulásukat — amint az Budán látható — jellegzetesen magyarországi sajátágnak ismerjük.³ A fülkesorok kapualjakban való építésének okát ez idő szerint sajnos sem megfelelő analógiákkal, sem irodalmi forrásanyaggal nem tudjuk kielégítő módon megmagyarázni. E kérdés eldöntésénél végeredményben feltevésekre vagyunk utalva, de annyi bizonyos, hogy az ülőfülkéket gyakorlati cél hozta létre. Elfogadhatónak látszik az a feltevés, amely szerint eredetileg az árupadok (pultok) szerepét töltötték be, mivel a fülkék a kocsiról történő átmenő, középkori textilkereskedelem kirakodási céljaira annak idején alkalmasak voltak. Eredetileg posztóvégek lerakására használhatták őket, főként az esetben, ha a textilanyagot a kocsiról a raktárba szállítás vagy az utcai sátrakban történő⁴ árusítás előtt válogatni kellett. Ezért nem véletlen, hogy éppen azokban az utcáreszkekben maradtak fenn ülőfülkék a legnagyobb számban, amelyekről tudjuk, hogy német posztókereskedők lakták (mai Úri utca: a középkorban Platea Kramer — Kalmarwcha, a mai 24. számtól az 50. számig). Ennek alapján joggal hihetjük, hogy az ülőfülkék felépítésénél a városi kereskedőréteg gyakorlati igénye lehetett az eredeti szempont. Viszont az is tény,

1. kép. A Szentháromság utca 7. sz. épület kapualjának nyugati és keleti falában levő ülőfülkesorok felvételi rajza (az utóbbi a szerző rekonstrukciója)

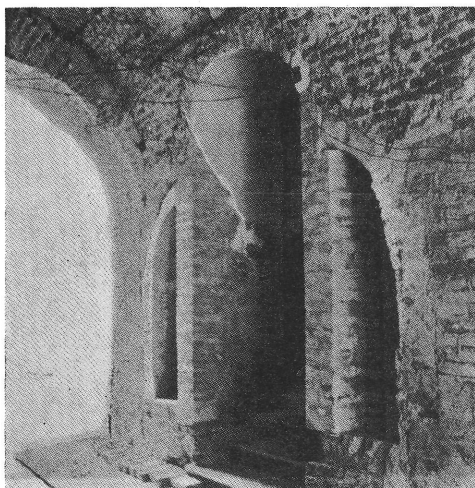

2. kép. A Szentháromság utca 7. sz. épület kapualjának nyugati falában levő ülőfülkesor az 1951. évi helyreállítás után

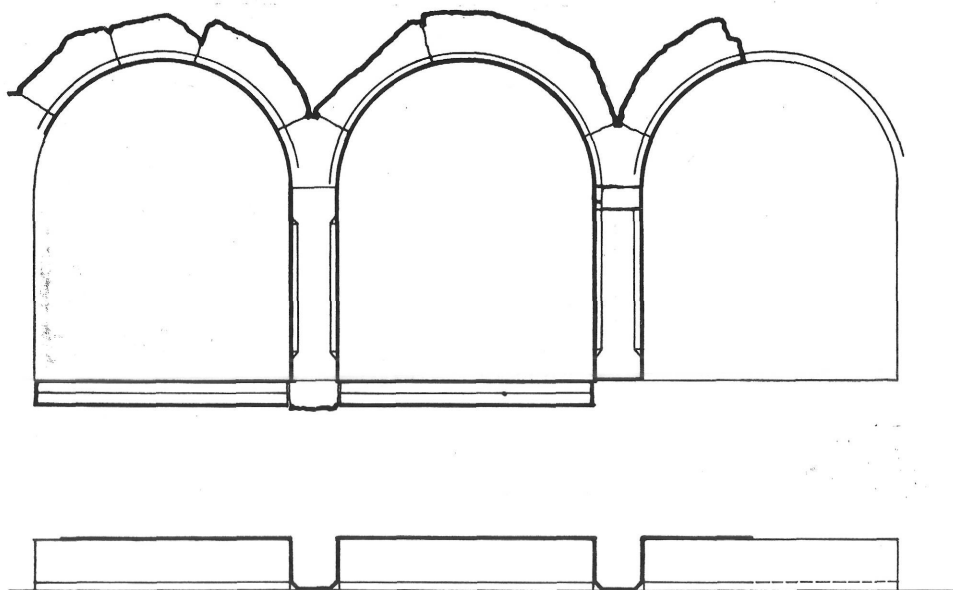
hogyan az ülőfülkék hátfalában feltárt törökkori gyertya- és lámpafülkék (Hess András tér 4. sz. északi kapualj, Úri utca 40. sz. kapualj) a fülkesoroknak az éjszakai virrasztóórség által történt későbbi használatát bizonyítják. Így az ülőfülkéket természetes rendeltetésüknek megfelelően is használták (a gazdag kereskedőházak őrizete formájában). Mindezeket túl az építőművészeti stílusfejlődés szempontjából az a legfontosabb, hogy az ülőfülkék nyílászercetkövei — amelyeket az alábbiakban öt tipológiai csoportba osztva fogunk tárgyalni — értékes díszítőművészet kivirágzásának teremtettek szerkezeti alapot. Emellett számunkra fontos további szempont az is, hogy minden másfajta budavári faragottkő-emplék (ablakkeretek, ajtók, kapukeretek stb.) stílus- és formafejlődés tekintetében sok azonosságot mutat az ülőfülkékkel. Tehát a teljes várnegyedi emlékanyag a magyarországi gótika történetébe való időrendi beállítására lényegében az ülőfülke-anyag fejlődés-folyamatának hiánytalan ismeretére épülhetne, ha erre szert tehetnénk. Ezért az emlékanyag teljes ismertetése lesz a célja annak a tanulmányorozatnak, amelynek első közleményét találja meg az alábbiakban az olvasó. Az emlékanyag datálására ma még semmiféle évszamos adat sem áll a rendelkezésünkre, tehát a tipológiai rendszerezésből csupán az építés relatív kronológiai rendjéhez juthatunk el a morfológiai fejlődés vizsgálatának a módszerével. Viszont ennek tisztázása után az esetleg később felmerülő egy-két kulcsfontosságú évszám⁵ segítségével a relatív kronológia könnyen abszolút kronológiává lesz átfordítható. Végérvényesen akkor fognak tisztázódni majd azok az időrendi átfedések is, amelyek az egyes tipológiai csoportok között már most jelentkeznek.

Az első tipológiai csoportba tartoznak a legegyszerűbb és jórészt legkorábbiak mondható emlékek: a félköríves záradéku ülőfülkék. A kutatások jelenlegi állásánál tizenkét kapualjban fenn-

maradt tizennyolc — eredetileg teljes, ma már részben elpusztult — ülőfülkesor tartozik ebbe a csoportba, amely nagyjából három építési periódusba sorolható. Ezenkívül hozzátartozik egy önálló fülketípus is, amely már formatani átmenetet alkot egy másik tipológiai csoporthoz. Valamennyi ülőfülkét általánosan jellemzi, hogy záradéka egyszerű félköríves, amelyen nincs profil, csak élszedés látható. Kivételt csupán az átmeneti típus alkot, amelyen az élszedés helyén negyedköríves horony húzódik végig a két negyedkörös vállra emelt félkörös záradékon. A fülkék záradéköveit — egy kivételtől eltekintve — vállaik alatt pillérek hordják, nem

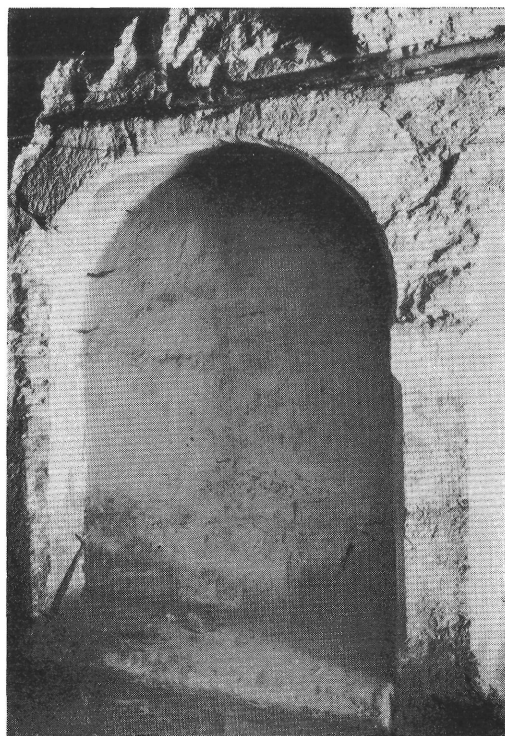
3. kép. A Szentháromság utca 7. sz. épület kapualjának keleti falában levő fülkemaradványok helyreállítás előtt

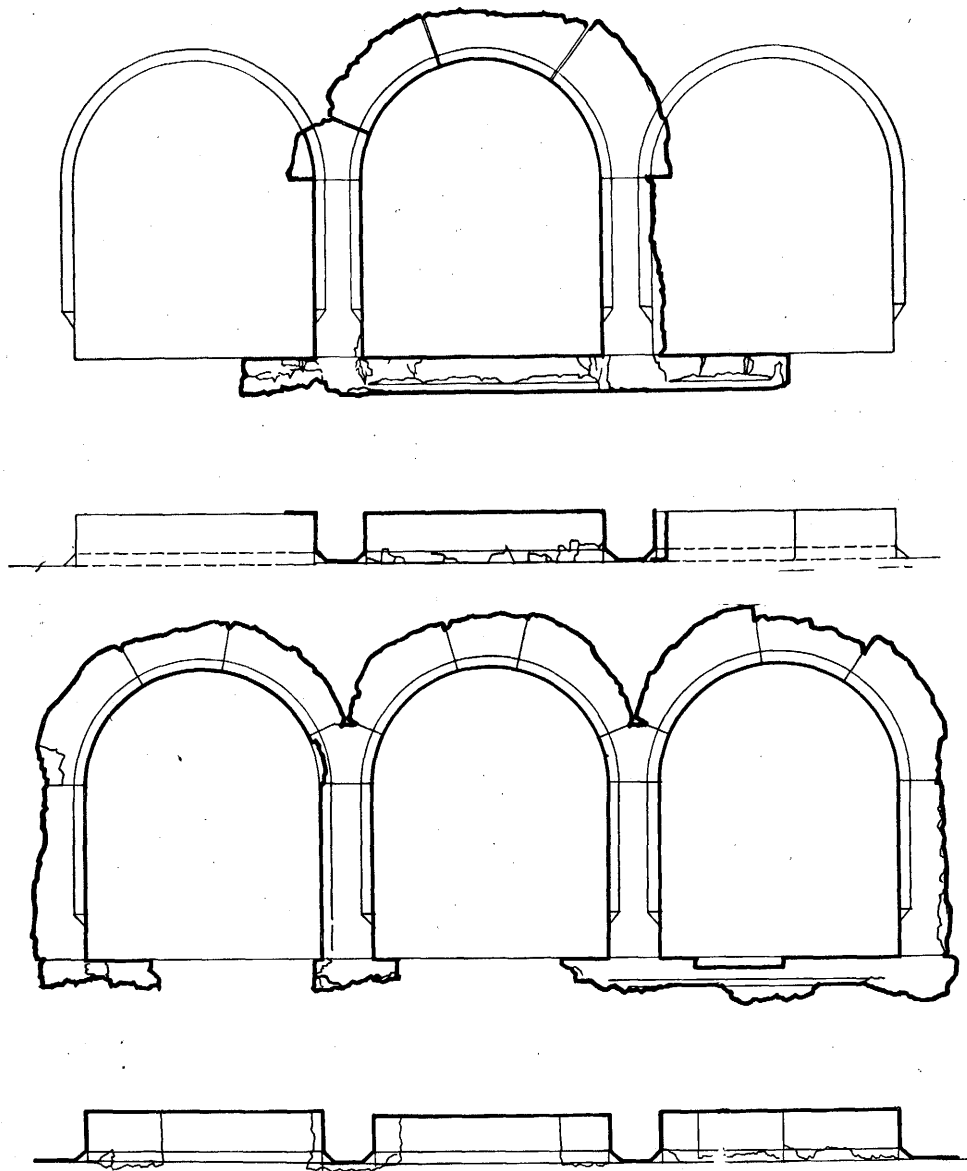
4. kép. A Fortuna utca 5. sz. épület kapualjának déli falában levő ülőfülkesor felvételi rajza

konzolok. Anyaguk édesvízi kemény mészkő, megdolgozásuk túlnyomórészt az úgynevezett sarirozás technikáját mutatja.

A korai építési periódusba tartozik a Szentháromság utca 7. sz. kapualjának nyugati (1. kép) és keleti falában levő három-, illetőleg ötfülkés (2—3. kép), a Fortuna utca 5. sz. kapualjának déli falában levő (4—5. kép), eredetileg háromfülkés, s az Űri utca 31. sz. kapualjának északi (6. kép) és déli falában levő (7. kép), eredetileg szintén három-háromfülkés sedile-sor. A Szentháromság utca 7. és a Fortuna utca 5. sz. házak kapualji — valamivel korábbi — fülkesorainak közös formatani sajátossága, hogy az élszedés a záradékkövekről nem fut át megszakítás nélkül a pillérekre, hanem a vállvonal fölött megállítást, a vállvonal alatt indítást, majd a pillérek alján a vízszintes padka fölött újból megállítást nyer. Ezzel szemben más megoldások a záradékvívről megszakítatlanul futtatják át az élszedést a pillérekre és csak a padka fölött egy helyen állítják meg azt. A Szentháromság utca 7. sz. ülőfülkéinél az élszedés megállítása az ívköveken gömbcikkelyből alakított gombban, a pillérekben a leszedett, külső élre kimetsződő, hullámíves álló levélkében végződik. Ennek a levélkemotívumnak az eredete ma még nem tisztázott. Lehet, hogy a ciszterci korai gótika (átmeneti stílus) sarkantyús profiljainak sarkantyútagozati, alsó, fekvő, hullámíves megállításából jött létre formaredukció útján. Erre mutat az a tény, hogy a levélke két egymásra 90° -os szögben álló fél levélkéből tevődik össze ugyanúgy, mint a sarkantyútagozatok szintén 90° -ban álló, hullámíves végződésűi. Ezenkívül ennél az ülőfülkesornál az álló levélke a gömbcikkelyből alakított gombvégződéssel együtt használatos, ami szintén a ciszterci korai gótika műformája. A budavári Nagybaldogasszony

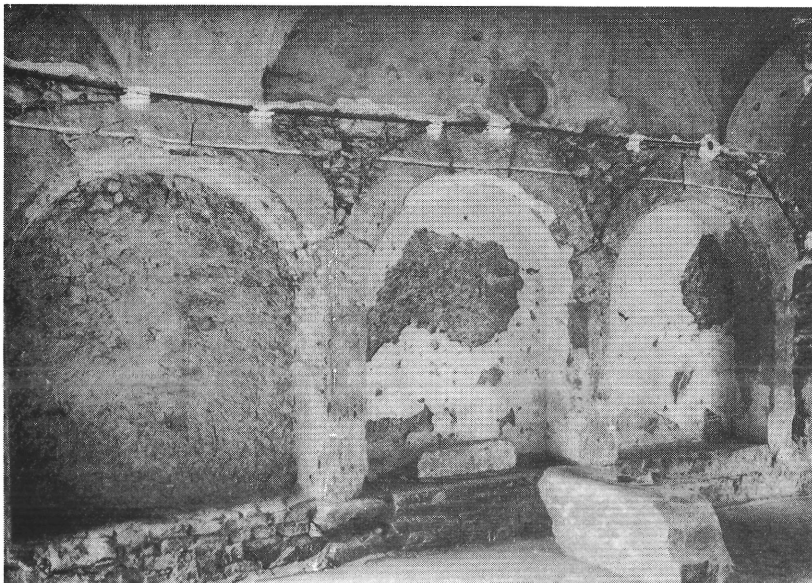

5. kép. A Fortuna utca 5. sz. épület kapualjának déli falában levő ülőfülkesor keleti szélső fülkéje

6. kép. Az Űri utca 31. sz. épület kapualjának északi és déli falában levő ülőfülke-sorok felvételi rajza (az utóbbi a szerző rekonstrukciója)

templom (Béla-torony alja) bordakötegeinél látható, annak a hegyes vezérbordának az oldalainál, amelyből a későbbi profilfejlődés során a körtetag alakult ki. Tehát itt a bordaköteg külső, sarkantyútagozatainak hullámíves végződéseivel együtt szerepel — vagyis azokkal egyidős —, és ugyanazt a szerepet tölti be, mint azok, csak hogy a vezérborda merev, egyenes oldalainál.⁶ Éppen ezért az ülőfülkéinknél nyert alkalmazása sem igen datálható a XIII. század végénél, a XIV. század első felénél későbbre.⁷ Eredete végső fokon csak a román stílusú oszlop-lábazatok sarokleveles motívumaira vezethető vissza, mert ugyanazt a szerepet tölti be, amennyiben egy derékszögű sarokhoz tartozó háromszög átfogójáról biztosítja az átmenetet a szemközti sarokba. Főként ez a motívum avatja fülkesorunkat e periódus legkorábbi emlékévé a romanizálóan félkörös záradéka mellett, mert ez a záradékforma a késői gótikában is előfordul ilyen élszedés-megállítás nélkül. Éppen ezért a záradékív formájának a korhatároló jelentősége kissé bizonytalan a levélvégződésével szemben, amely ebben a formájában a késői gótikában nem ismeretes. A Fortuna utca 5. sz. ülőfülkéinél az élszedés megállításainak helyei az előbbiével azonosak, csak hogy a gomb és a hullámíves, álló levélke helyett külső élre

7. kép. Az Űri utca 31. sz. épület kapualjának déli falában levő ülőfülkesor helyreállítás előtt

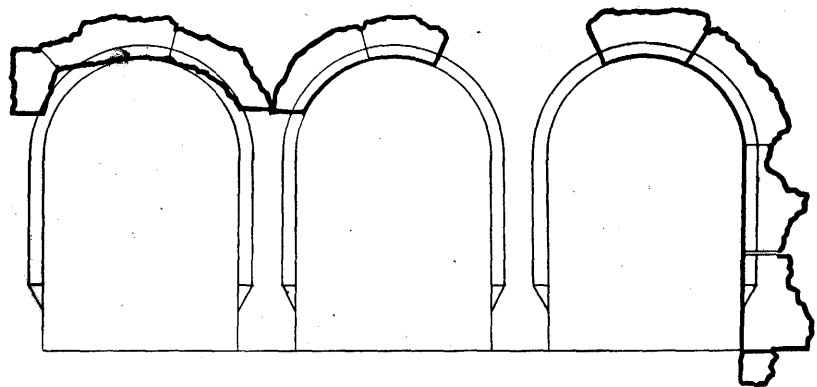
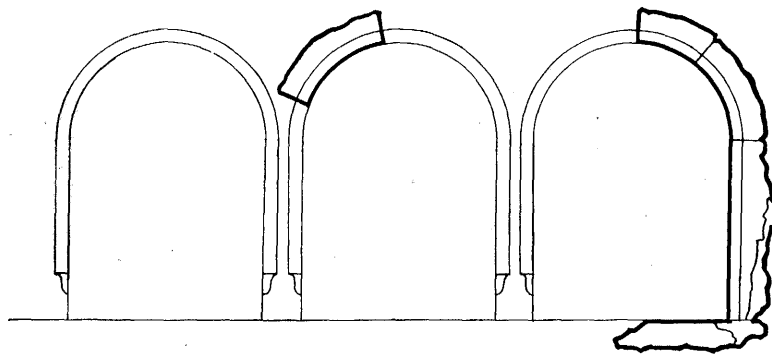
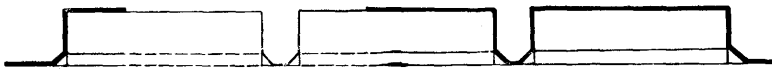
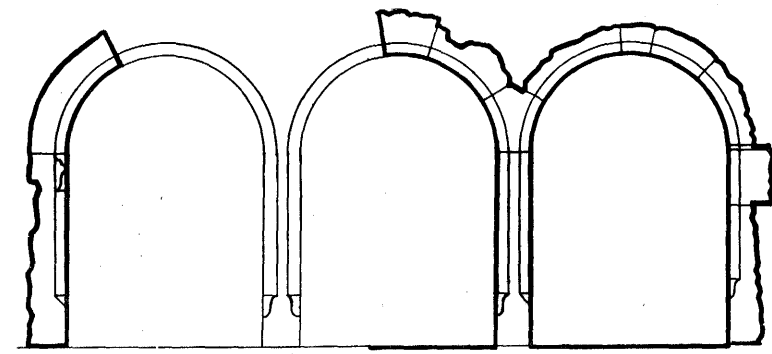
kimetszódó síkháromszöggel⁸ jönnek létre. A valamivel későbbi — a XIV. század második feléből⁹ származó — Űri utca 31. sz. alatti ülőfülkéknél az élszedés az ívkövekről már megszakítás nélkül fut át a pillérekre, és csak alul áll meg, külső élre kimetszódó háromszögben.¹⁰ Formaeredet,¹¹ történeti adatok¹² és más megfontolások alapján mind az öt ülőfülkésor az Anjou-korból származtatható. Jellemző, hogy ezek a fülkesorok csak páratlan számú (három, öt) fülkéből épültek, ami úgy látszik szintén korai sajátosság, mert mint a továbbiakban látni fogjuk, a későbbi fülkesorok páros (két-két) számú fülkéből állnak.

A középső építési periódusba tartozik az Űri utca 34. sz. kapualjának északi (8. kép) falában levő, keleti háromfülkés, és a déli falában levő háromfülkés (9—10. kép), az Űri utca 24. sz. kapualjának északi falában (11. kép) levő háromfülkés, az Országház utca 7. sz. kapualjának északi (12. kép) és déli falában levő két-kétfülkés, az Országház utca 24. sz. kapualjának déli falában (13. kép) levő kétfülkés és az Űri utca 38. sz. kapualjának északi (14—15. kép) falában levő kétfülkés sedile-sor. Valamennyi megegyezik abban, hogy az élszedés a záradékkövekről megszakítás nélkül átfut a pillérekre és azokon csak alul, a padka fölött nyer megállítást. Vagyis ebben a vonatkozásban, formatanilag az előbbi építési periódusba tartozó fülkéktől eltérőek, fel-

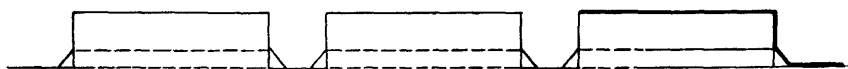

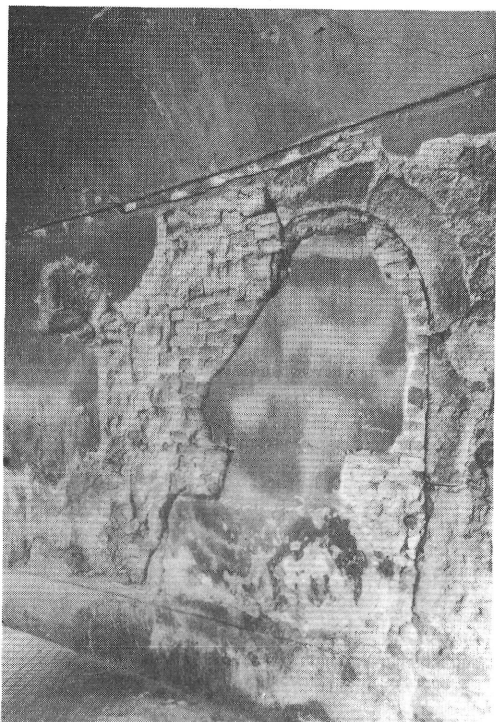
8. kép. Az Űri utca 34. sz. épület kapualjának északi falában levő ülőfülkesor feltárás után

9. kép Az Úri utca 34. sz. épület kapualjának északi és déli falában levő ülőfülkesorok felvételi rajza

10. kép. Az Úri utca 34. sz. épület kapualjának északi falában levő ülőfülkesor felvételi rajza (a szerző rekonstrukciója)

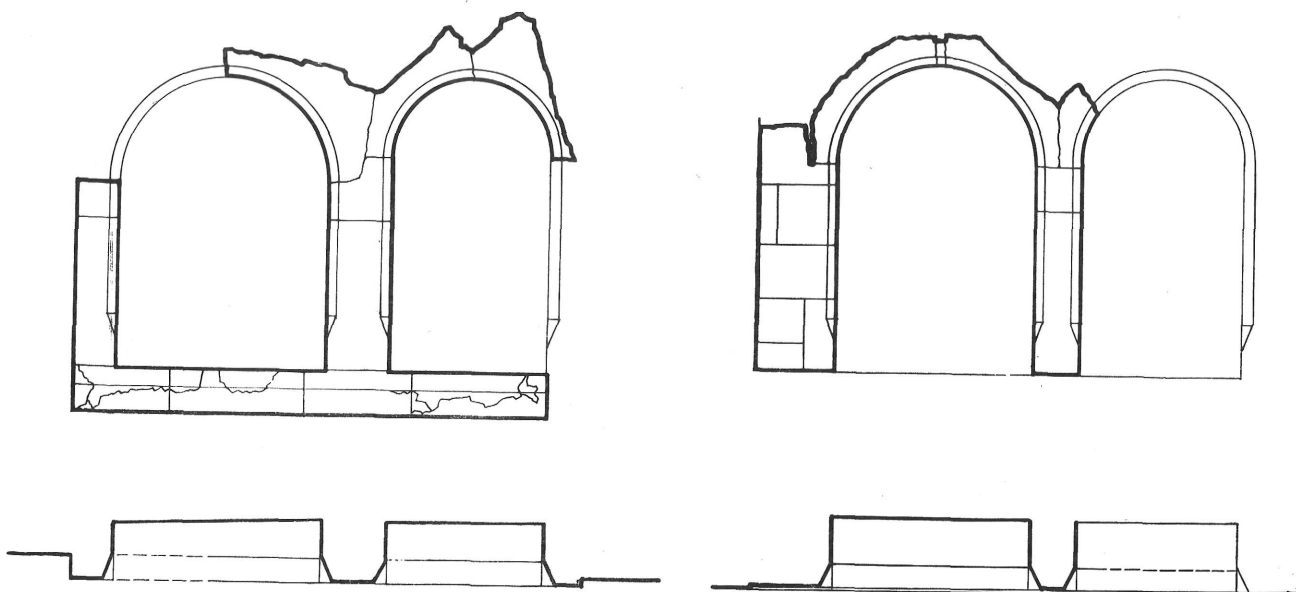

11. kép. Az Úri utca 24. sz. épület kapualjának északi falában levő ülőfülkesor a feltárás megkezdésekor

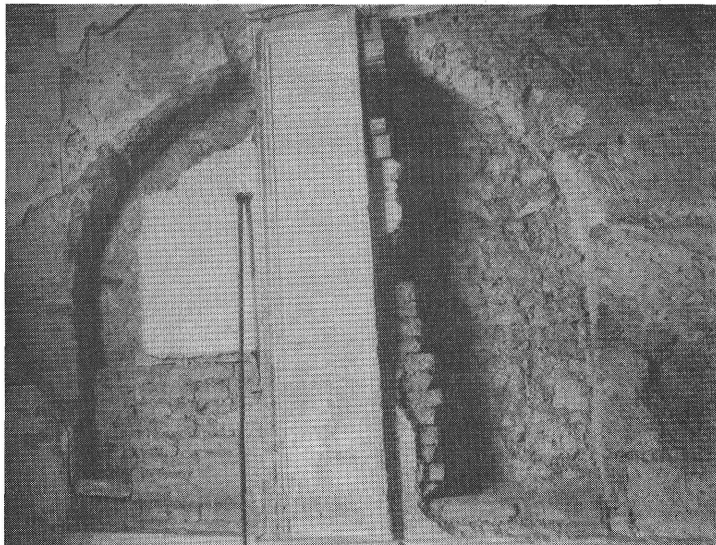
tehetőleg nem a legkorábbi, hanem a későbbi megoldásúak közé tartoznak. Kivételt csupán az Úri utca 38. sz. fülkéi alkotnak, amelyeknél a záradékíveket középen egy, valamivel még későbbi profilozású konzol hordja. Az Úri utca 34. sz. ülőfülkéinél az élszedés megállítása az északi falban levő keleti, szélső fülke sorzáró pilléréin hullámíves, álló levélkével, a szemközti középpilléren, homloksíkon 45° -os, külső élre kimetsződő háromszöggel történik. Ez a kétfajta megállítási mód egy időben való használatát bizonyítja, úgy ahogy az a korai építési periódus — előbbi bevezetésben tárgyalt — emlékeiről leolvasható volt. Viszont az Úri utca 24. sz., az Országház utca 7. sz. és az Úri utca 38. sz. ülőfülkéinél az élszedés megállítása, homloksíkon 60° -os, külső élre kimetsződő háromszögben végződik, ami az eddig ismertetett megállítási módoknál valamivel későbbi formasajátság.¹³ Formaazonossági megfontolások alapján¹⁴ mind a hét ülőfülkesor az Anjou-kor közepétől a Zsigmond-kor közepéig terjedő

időszakból származtatható. Érdekes, hogy közülük az Úri utca 24. és 34. sz. fülkesorai páratlan számú (három) fülkéből épültek — vagyis a korai építési periódushoz állnak közel —, a többi pedig páros, két-két fülkéből, ami ezek szerint az érett periódus sajátja. A késői építési periódusba tartozik az Országház utca 6. sz. kapualjának északi (16. kép) és déli (17. kép) falában levő, eredetileg két darab háromfülkés, és az Úri utca 47. sz. kapualjának északi (18. kép) falában levő, eredetileg négyfülkés, valamint az Úri utca 8. sz. déli (20. kép) falának négyfülkés sedile-sora. Az első háromnak közös formatani sajátja, hogy az élszedés az ívkövekről megszakítás nélkül fut át a pillérekre, és csak a padka fölött, alul áll meg; tehát relatíve későbbi megoldású. Az Országház utca 6. sz. ülőfülkéinél az élszedés megállítása, homloksíkon 60° -os, külső élre kimetsződő háromszöggel történik, ami az előző építési periódus fülkéinél nyert tapasztalataink

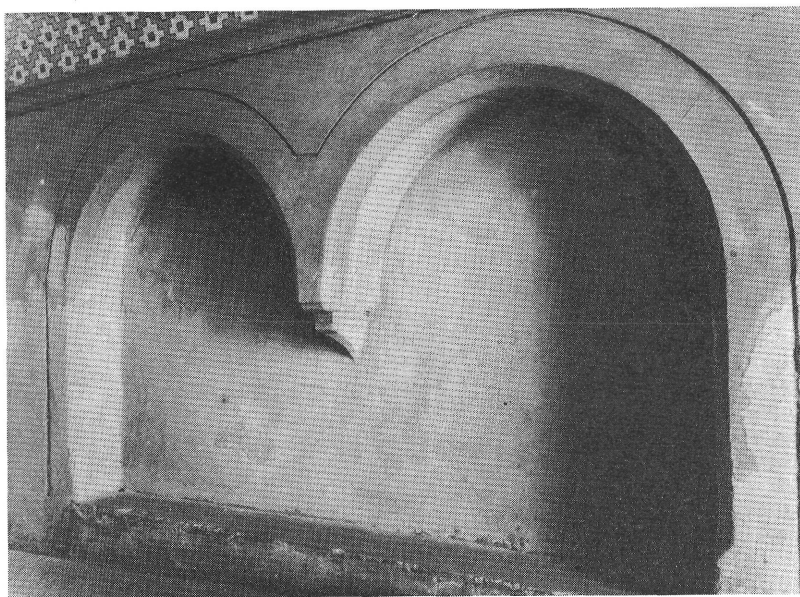
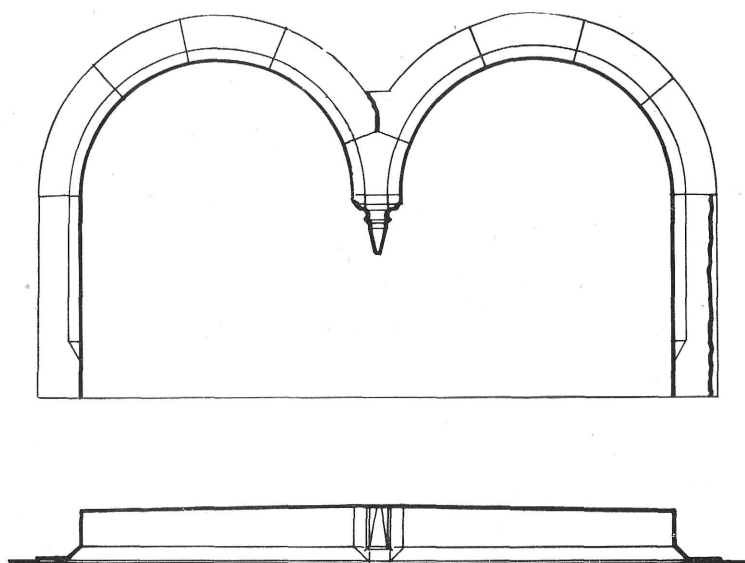

12. kép. Az Országház utca 7. sz. épület kapualjának északi és déli falában levő ülőfülkék felvételi rajza

13. kép. Az Országház utca 24. sz. épület kapualjának déli falában levő ülőfülke

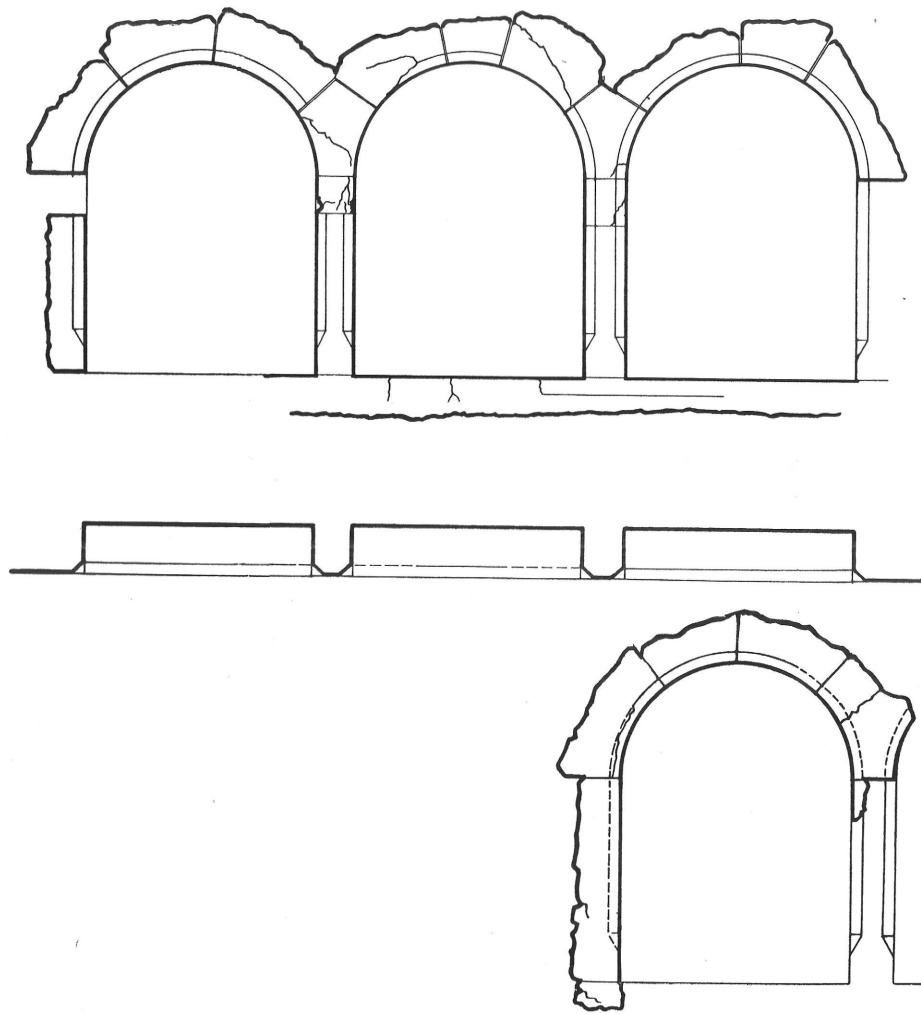

14. kép. Az Úri utca 38. sz. épület kapualjának északi falában levő ülőfülkepár felvételi rajza

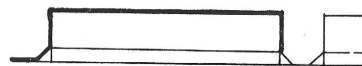

15. kép. Az Úri utca 38. sz. épület kapualjának északi falában levő ülőfülkepár

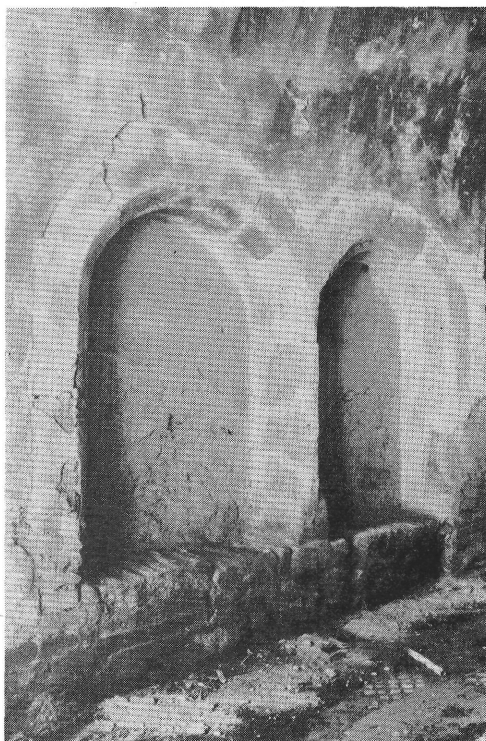
16. kép. Az Országház utca 6. sz. épület kapualjának északi falában levő ülőfülkesor

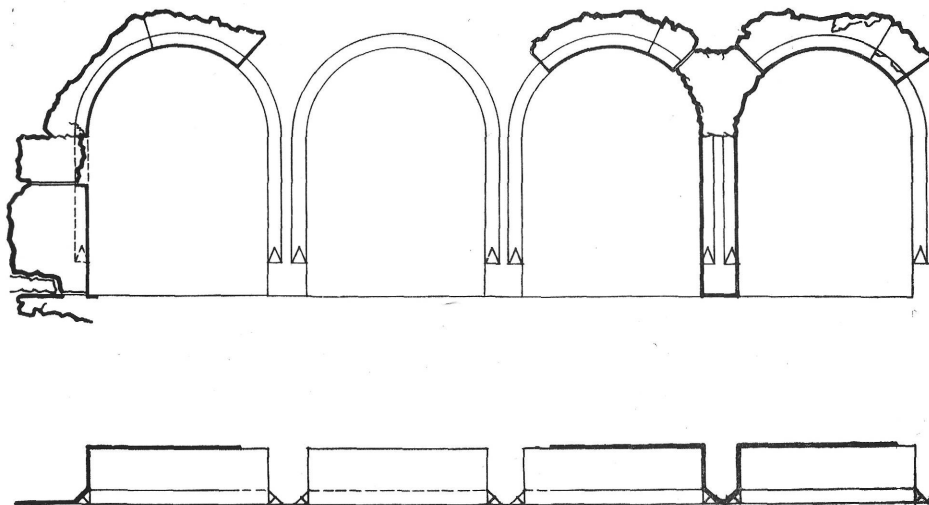
17. kép. Az Országház utca 6. sz. épület kapualjának északi és déli falában levő ülőfülkék felvételi rajza

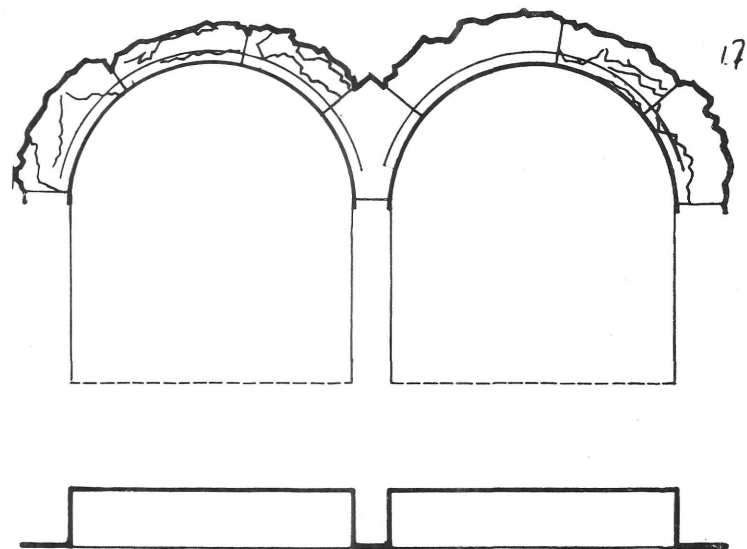
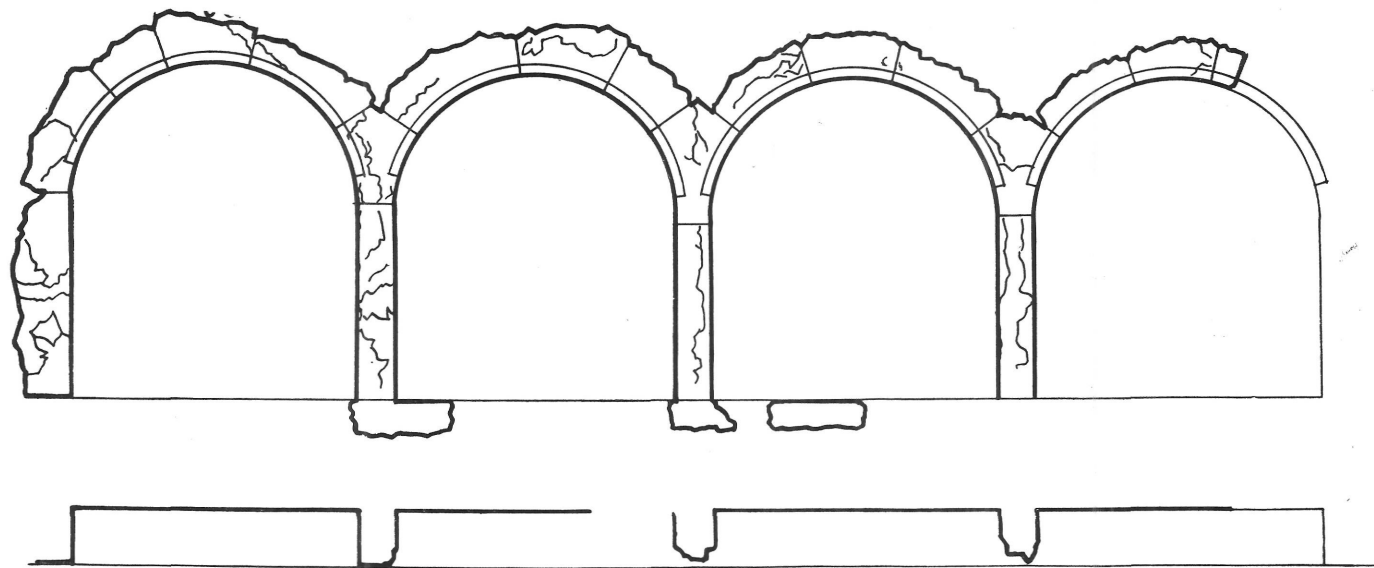
18. kép. Az Űri utca 47. sz. plet kapualjának északi falában levő ülőfülkesor maradványai

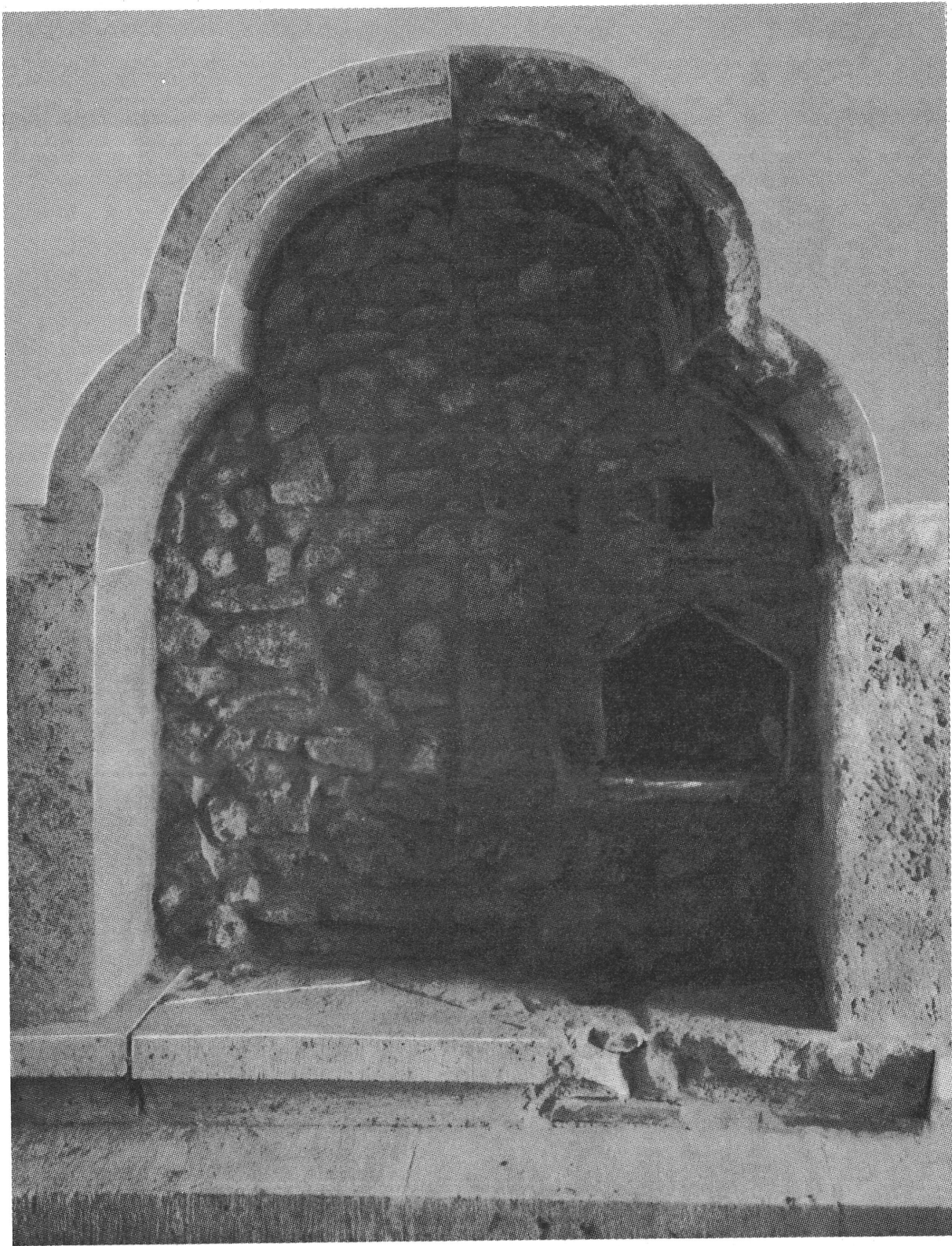
19. kép. Az Űri utca 47. sz. plet kapualjának északi falában levő ülőfülkesor felvételi rajza (a szerző rekonstrukciója)

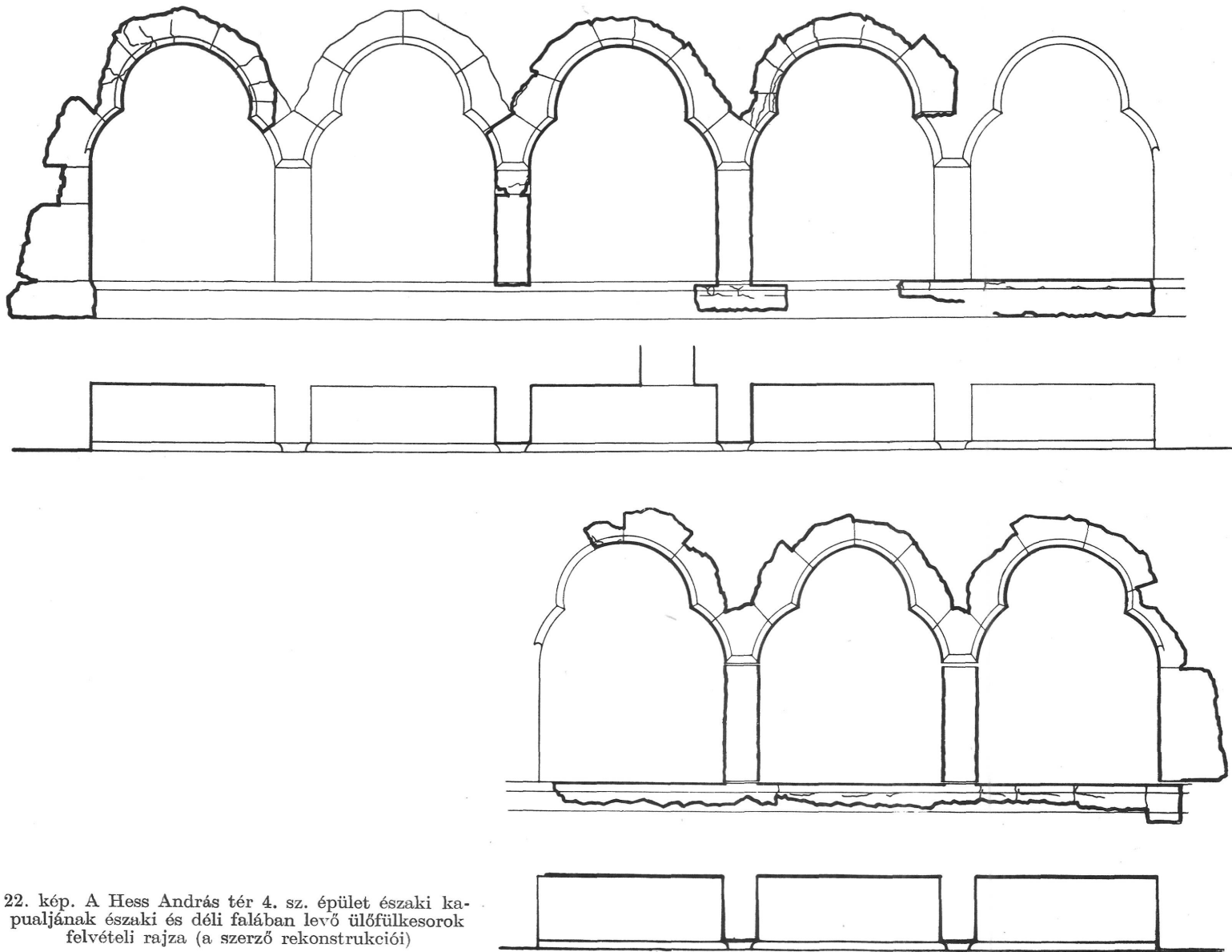
alapsn a korai megállítási módoknál későbbi sajátság. Ezzel szemben az Űri utca 47. sz. lflkenl a megállítás egyik alsó srkval a külső élre igazodó flgylban végződik, ami formaanalgik alapsn¹⁵ tlve mg későbbi, Zsigmond-kori vagy azutáni megoldásnak mondható.¹⁶ Formaazonosg alapsn¹⁷ ezek az ülőfülkesorok az Anjou-kor végétől a Zsigmond-kor vgeig terjedő időszakból származtathatók. Figyelemre méltó, hogy a korábbi kt flkesor mg páratlan számú (három) flkebl áll, tehát a korai építési periódus felé mutat, a későbbi pedig páros, kétszer kt flkebl. Következésképpen az érett periódus ezen sajátságának a megkétszerezése, gy látszik, a későbbi vonsok közé tartozik. Nagymértékben alátámasztja e megllpts helyességét az Űri utca 8. sz. szintén négy, majd ugyanabban a falban htrbb álló, kt flkebl alkotott kt lflkesora. Ezeknek rendkívüli flkeszelssgei, a flgyrs zradkoknak a szegmensbe való átmenete, valamint a záradékok lszedeseinek a homloksíkra merőleges, eredetileg valsnen vízszintesen fekvő háromszöges megállítása a legkésőbbi, a XVI. szzadi¹⁸ sajátságokat mutatja. A posztgotika formatanra jellemző a legkorábbi formákhoz való visszakanyarodás,¹⁹ s ez nagyszer igazolást

20. kép. Az Úri utca 8. sz. épület kapualjának déli falában levő ülőfülkesorok felvételi rajza

21. kép. A Hess András tér 4. sz. épület északi kapualjának északi falában levő ülőfülkesor nyugati, szélső fülkéje török lámpafülkével (a szerző helyreállítása)

22. kép. A Hess András tér 4. sz. épület északi kapualjának északi és déli falában levő ülőfülkesorok felvételi rajza (a szerző rekonstrukciói)

nyer ezen az emléken. Az élszedés az ívkövekről itt sem fut át megszakítás nélkül a pillérekre, hanem a vállvonal fölött megállítást nyer ugyanúgy, amint ezt a legkorábbi fülketípusoknál láttuk.

Az önálló típus a Hess András tér 4. sz. északi kapualjának északi (21. kép) és déli (22. kép) falában levő három-, illetve eredetileg ötfülkés két sedile-sor. A tipológiai csoport sajátosságaitól némileg eltér, mivel záradéka nem egyszerű félkörív, hanem két negyedkörre emelt félkörív, amelyen az élszedés helyén negyedkörös horony fut végig. Ennek megállítása — csak a fülkesorok végén — gömbcikkelyből alkotott gombban végződik, ami az eddigi ismereteink alapján legkorábbi sajátásnak nevezhető. Hasonlóképpen az is korai vonás, hogy a negyedkörös horony a középpillérek felett, a vállkövek alján körbefut és nem megy át a pillérekre.²⁰ A mondottak egybevetése alapján mindkét ülőfülkesor az Anjou-kor közepe tájáról származtatható; a fülkék páratlan (három, öt) száma a korai építési periódushoz való tartozásukat igazolja. Formatani fejlődés szempontjából kiemelkedő jelentőségűek, mivel a két negyedkörre emelt félköríves záradék a későbbi gótikus orrtagbontás legkorábbi előfutára, amelyből a primer, szekunder, valamint tercier profilos orrtagok rendkívül gazdag sorozata fejlődik ki a későgótika korszakának végéig. Ugyanezt bizonyítja a Fortuna utca 13. sz. kapualjának hasonló ülőfülkesora is, amely szintén átmeneti típus, de a csúcsívhez inkább hasonló záradéka miatt a csúcsíves záradékú ülőfülkék tipológiai csoportjánál fogjuk tárgyalni.

Összegezve az első tipológiai csoportról mondottakat, állíthatjuk, hogy ennek a csoportnak az ülőfülkéit formatani szempontból a félköríves záradék, a konzolmentes, pilléres szerkezet és a profiltalanság mellett csupán az élszedés alkalmazása jellemzi. Ez utóbbi használatának korai sajátága az, hogy a záradékkövekről nem fut át megszakítás nélkül a pillérekre, hanem a vállvonal felett történt megállítása után a pilléreken újra indul és alul a padka fölött áll meg. Mint legkésőbbi sajátóság, ugyanez visszatér a posztgótikus emlékeken is akkor, amikor a fejlődés hanyatló szakasza visszafordul a korai formakincshez a gótika más emlékein is. A megállítás a legkorábbi emlékeknél gömbcikkelyből alakított gombbal és külső élre kimetsződő hullámíves, álló levélkemotívummal történik. A későbbi emlékeknél a homloksíkon 45°-os, majd 60°-os külső élre kimetsződő háromszöggel nyer megoldást. A legkésőbbi fülkéknél félgúlával, végül a posztgótikusaknál feltehetően a homloksíkra merőleges, vízszintesen fekvő háromszöggel történik ugyanez.²¹ A legkorábbi ülőfülkesorok az Anjou-kor elejéről, a későbbiek a Zsigmond-kor végétől származtathatók, míg a legkésőbbinek eredete már a XVI. századra tehető. Az idetartozó, de formatani szempontból önálló (egyetlen) típus magában hordja a gótikus stílus további fejlődésének — nevezetesen a virágzás korának végén meginduló orrtagbontásnak — a csiráit. A részletesen ismertetett ülőfülkék legnagyobb része — relatíve — korai, jóval kisebb százaléka érett, legkisebb hányada pedig késői gótikus alkotás, ami által ez a tipológiai csoport zömében korai gótikus jellegűnek minősül a többi csoporttal szemben.

J E G Y Z E T E K

¹ *Czagány I.*, A középkori grafikus stílus emlékei a budai várnegyed területén. Bud. Rég. XIX. köt. Bp. 1959, 35. kk.

² Az egyházi rendeltetésű ülfülkékre vonatkozóan szép példákat találhatunk Pesten, Sopronban, Mátraverebélyen, Nagyszébenben (Sibiu), Szentendrén stb. a templomokban. A profán rendeltetésű ülfülkék is egyre nagyobb számban kerülnek elő a napjainkban is folyó feltárások során. Jelenleg Pécsen, Székesfehérvárott, Sopronban, Zólyomban (Zvolen), Visegrádon, Kassán (Košice), Győrött, Pozsonyban (Bratislava) stb. ismerünk ilyen emlékeket.

³ Vö.: *Gerevich L.*, Gótikus házak Budán. Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950, 202.

⁴ Budán a középkorban az utcai elárúsító sátrakat is adták-vették. Ofner Stadtrecht... 102, 298. sz. *Michnay—Lichner*, Buda törvénykönyve — Ofner Stadtrecht. Pozsony—Pressburg 1845.

⁵ Olyan évszámokra gondolunk, mint a Fortuna utca 14. sz. épület kapualjának „1514”-es évszámmal ellátott ajtókeretköve, amely ismert formatani jelenségekhez kapcsolható. *Czagány i. m.* 40. old., 4. jegyz., 9—10. kép.

⁶ Ez a bordaköteg bizonyosan datálható az 1250 és 1275 közötti időre, akár a „koszorúfejezetek mestere tanítványá”-nak, akár a „Béla-torony alja mesteré”-nek tevékenységéhez kapcsoljuk a keletkezését. Vö.: *Csemegi J.*, A budavári Főtemplom középkori építéstörténete. Bp. 1955, 65, 83, 85—86. — A sarkantyútagozatok hullámíves alsó végződésére jó példát szolgáltat még a volt középkori Mária Magdolna-templom ún. „Möller-oszlop”-a az 1257 és 1276 közötti időből és a Hess András tér 3. sz. „Vörös sün-ház” nyugati homlokzatán feltárt emeleti, csúcsíves ablakeretkő maradványa.

⁷ Alkalmazása csak azzal a formaredukcióval eshet egybe, amely például a bordaprofiloknál is jelentkezik a XIV. század közepétől, sőt már a XIII. század derekától kezdve is előfordul Nyugat-Dunántúlon. — Vö.: *Várnai D.*, Budavári középkori boltzatok bordáinak formai fejlődése. Bud. Rég. XVI. köt. Bp. 1955, 364. old., 1. kép (9—11. sz. bordaprofilok), 366. old., 5—6. pont, 8—9. jegyz.

⁸ A háromszögnek a homloksíkra kimetsződő éle a függőleges élszedés meg a háromszög síkjának összemetsződődségből adódó vízszintes vonalhoz viszonyítva 45°-os hajlásszöget zár be, ami szintén korai sajátosság a 30°-os hajlásszög használatával egyetemben. A későbbi megoldások ugyanennél a típusnál 60—83°-os hajlásszögeket mutatnak. Vö. az Őri utca 40. sz. ülfülkéinek megállításaival. Ezeknek datálására vonatkozóan: *Horváth H.*, Buda a középkorban. Magyar Művészet (1932) 100. — Azonban, minthogy e megállítási formák majdnem valamennyi tipológiai csoportban előfordulnak valamennyi változatukkal, azért a kormeghatározó jelentőségük relatív, és egy tipológiai csoport emlékein belül is csak az időrendi egymásutánosság szempontjából mérvadók.

⁹ Valamennyi fülke azonos tervezéstechnikai

rendszerben, egyforma arányszerkesztéssel készült, amennyiben vállvonalukat a pillértengelyekre metsződő 30°-os átlók tűzik ki. Ez a módszer a korai háromszöges szerkesztés legegyszerűbb esete, ahol az átlók egy üteme fekvő téglalap idomot alkot; erre épül a félkörös záradék. Véleményünk szerint az ilyen arányszerkesztés alkalmazása a triangulaturás módszer legsimplább és legkorábbi megjelenését mutatja Budán. A szerkesztésre vonatkozóan: *Csemegi J.*, Tervezéstechnikai kérdések a középkor építészetében. Klny. az MMÉE-ből. 31. — Vö.: Horváth Henriknek Balogh Jolán észrevétele nyomán megfogalmazott véleményét, amely szerint „a magyar kőfaragók és építőmesterek a triangulatura elméleteiben otthonosak lehettek” a XIV. században. *Balogh J.*, Nanni Unghero. Az Országos Szépművészeti Múzeum évkönyvei. VI. köt. Bp. 1927, 93. old. 3. jegyz. *Horváth H.*, Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Budapest Székesfőváros Várostarténeti Monográfiái. 6. Bp. 1935, 74. old., 28. jegyz. — Mindez, ha nem is bizonyíték feltevésünk mellett, annak létjogosultságát nem zárja ki. — Figyelemre méltóak az ülfülkék méret- és arányösszefüggései is a felhasznált középkori lábméreteket szemüvegén keresztül nézve. — *Szentháromság utca 7. sz.* Nyílásszélesség: 144—145 cm = 5 láb. Vállmagasság: 99—100 cm = 3²/₅ láb. Pillérszélesség: 22,5—23,5 cm = 4¹/₅ láb. Pillértengely szélesség: 5⁴/₅ láb. Felépítésnél használt lábméret: 29 cm. Alapidom aránya: 5¹/₅ láb : 3²/₅ láb. — *Fortuna utca 5. sz.* Nyílásszélesség: 153,5—155 cm = 5 láb. Vállmagasság: 121—122 cm = 4 láb. Pillérszélesség: 30,5 cm = 1 láb. Pillértengely szélesség: 6 láb. Felépítésnél használt lábméret: 30,5 cm. Alapidom aránya: 6 láb : 4 láb. — *Őri utca 31. sz.* Nyílásszélesség: 143—145 cm = 5 láb. Vállmagasság: 106,8—107,6 cm = 3³/₅ láb. Pillérszélesség: 29,3—32,0 cm = 1 láb. Pillértengely szélesség: 6 láb. Felépítésnél használt lábméret: 29 cm. Alapidom aránya: 6 láb : 3³/₅ láb. — Feltűnő az egyezés az 5 lábnyi nyílásszélességnél és a 6 lábnyi pillértengely szélességnél.

¹⁰ Datálására vonatkozóan: *Czagány I.*, A budavári Őri utca 31. sz. gótikus palota tudományos vizsgálata és rekonstrukciós helyreállítása. Bud. Rég. XIX. köt. Bp. 1959, 376.

¹¹ A formaeredetre nézve lásd a 6—7. jegyzetben mondottakat. Pontos datálás hiányában további közelítő pontosságú eredményre vezethet a formaelemzésnek bizonyos köztudomású, művelődéstörténeti adatokkal való összefüggésbe hozatala. Eddigi megfigyeléseink alapján feltehető, hogy csak a profilos ülfülkéket és faragottkő nyíláskereteket készítették külföldi mesterek. Ugyanis ezek a profilok közvetett vagy közvetlen származási kapcsolatot mutatnak a nagy európai stílusáramlatokkal (grafikus stílus, körtetagos stílus stb.), és a profilokkal készült ülfülkék külföldi analógiái rendszerint meg is találhatók. Vö.: *Czagány*, A középkori grafikus... 35, 40—41, 43, 45—46, 52. old. Ugyanez nem mondható el például a profiltalan ülfülkékről. Következésképpen ezek csakis a helyi, budavári kőfaragó-

iskola termékei lehetnek. Tudjuk, hogy Zsigmond császár például 1396—1412 táján foglalkoztatott Budán külföldi kőfaragókat, építőművészeti szempontból igényes, nagyszabású középületek létesítésénél, így például a Nagybaldogasszony templom építkezéseinél is. Vö.: *Csemegi*, A budavári Főtemplom . . . 98. — De egyáltalán nem valószínű, hogy ilyen kis jelentőségű munkákat — mint a profílozatlan ülőfülkék — külföldi kőfaragók készítettek volna az 1390 előtti időkben. Joggal hihetjük, hogy ezeket helybeli kőfaragók faragták, következésképpen a rajtuk látható műformák datálása kizárólag annak a megállapításától függ, hogy a budavári kőfaragóiskola működésének kezdetét melyik évtizedre tesszük. Ugyanakkor nem lehet vitás, hogy például a Szentháromság utca 7. sz. ülőfülkéin is előforduló élszedés-megállítási műformák a kőfaragóiskola korai formakészletéből valók. Vö. a 6. jegyzetben mondottakkal. — Ehhez kapcsolódva a jelenleg ismert művelődéstörténeti adatokból a következőket szűrhetjük le a datálásukra vonatkozóan, a közelítő pontosságú módszer segítségével. A budavári kőfaragóiskola legkorábbi épen maradt emléke — Ábel festő sírköve — 1350 körülről való. Ez azt jelenti, hogy a fenti, 1390 előtti datálást megelőzően, már mintegy negyven esztendővel biztosan működött az iskola. Tehát a Szentháromság utca 7. sz. ülőfülkéin látható műformákat egy cseppet sem túlzás a XIV. század derekára datálni. Sőt, ha a ránk maradt legkorábbi sírkőtörödékeknek — az „életkerék mesteré”-nek és Szatmári Miklós kamaraispánnak sírlapmaradványai — a XIV. század elejéről, illetve az 1336 és 1342 közötti időből való keletkezését figyelembe vesszük, akkor bizonyosra vehetjük, hogy a budavári kőfaragóiskola már az 1330-as, 1340-es esztendőkből is működött.

¹² További megfontolások arra mutatnak, hogy a XIV. század első felében jelentősebb építészeti és kőfaragó mesterségbeli tevékenység csak a kereskedelem és a gazdasági élet helyreállítása után indulhatott meg Budán. Az pedig köztudomású, hogy Buda külkereskedelmi útvonalain csak 1318—1325 körül állott helyre a forgalom, és a város árumegállító jogának külföldi részről történt elismerése első ízben 1335-ben következett be. Ennek bizonyítására lásd: *Hóman B.—Szekfü Gy.*, Magyar történet. II. köt. Bp. 1936, 95—96, 315; *Kring M.*, A gazdasági élet. Magyar művelődéstörténet. I. köt. 241. old., VI. fej. — Ugyanebből az időből maradtak ránk az első építészek nevei és tevékenységüknek első írásos bizonyítékai is. *Horváth* utóbb i. m. 6, 35—36. — Mindezek a megfigyelések, a 11. jegyzetben felsorolt adatokkal egyetemben, megengedik azt a feltevést, hogy a Szentháromság utca 7. sz. ülőfülkesorai közelítő pontossággal az 1335—1350 vagy tágabb értelemben véve az 1330—1350 körüli időre datálhatók.

¹³ Megítélésünk szerint az élszedés-megállítások homloksíkján látható hajlásszögek időrendi egymásutánjára ugyanaz vonatkozik, amit *Csemegi József* az arányszerkesztésekkel kapcsolatban kimutatott. Nevezetesen a 30° használata a korai, a 45° alkalmazása az érett, és a 60° használata a késői periódus sajátága (*Csemegi*, Tervezéstechnikai . . .). — Az

eredetileg felhasznált középkori lábmeretekkel kiszámítva az ülőfülkék méret- és arányösszefüggései a következők: *Űri utca 34. sz.* Nyílásszélesség: 112 cm = 3½ láb. Vállmagasság: 110 cm = 3½ láb. Pillérszélesség: 20 cm = 2/3 láb. Pillértengely szélesség: 4½ láb. Felépítésnél használt lábmeret: 30 cm. Alapidom aránya: 3½ láb : 3½ láb. — *Űri utca 24. sz.* Nyílásszélesség: cca 110 cm = 3½ láb. Vállmagasság: 116 cm = 3½—3⅔ láb. Pillérszélesség: cca 31—32 cm = 1 láb. Pillértengely szélesség: 4½ láb. Felépítésnél használt lábmeret: 31—32 cm. Alapidom aránya: 3½ láb : 3½—3⅔ láb. — *Országház utca 7. sz.* Nyílásszélesség a nagyobb típusnál: 118 cm = 3½ láb. Nyílásszélesség a kisebb típusnál: 90 cm = 3 láb. Vállmagasság a nagyobb típusnál: 115 cm = 3½ láb. Vállmagasság a kisebb típusnál: 121 cm = 4 láb. Pillérszélesség a nagyobb típushoz viszonyítva: 35 cm = 1 láb. Pillértengely szélesség a nagyobb típusnál: 153 cm = 4½ láb. Pillértengely szélesség a kisebb típusnál: 126 cm = 4 láb. Felépítésnél használt lábmeret a nagyobb típusnál: 34—35 cm körül. Felépítésnél használt lábmeret a kisebb típusnál: 30 cm körül. Alapidom aránya a nagyobb típusnál: 3½ láb : 3½ láb. Alapidom aránya a kisebb típusnál: 3 láb : 4 láb. — *Országház utca 24. sz.* Nyílásszélesség a nagyobb fülkénél: 248 cm = 8 láb. Nyílásszélesség a kisebb fülkénél: 135 cm = 4½ láb. Pillérszélesség a kettő közt: 60,5 cm = 2 láb. Pillértengely szélesség a nagyobb fülkénél: 308—309 cm = 10 láb. Pillértengely szélesség a kisebb fülkénél: 195—196 cm = 6½ láb. Felépítésnél használt lábmeret a kisebb és a nagyobb fülkénél egyaránt 30,5—31 cm körül mozog. — *Űri utca 33. sz.* Nyílásszélesség: 162,5 cm = 5½ láb. Vállmagasság: 122 cm = 4 láb. Konzolszélesség: 30 cm = 1 láb. Pillértengely szélesség: 192,5 cm = 6½ láb. Felépítésnél használt lábmeret: 30 cm. Alapidom aránya: 5½ láb : 4 láb. — Feltűnő az egyezés a 3½ lábnyi nyílásszélességnél, a 3½ lábnyi vállmagasságnál és a 4½ lábnyi pillértengely szélességnél.

¹⁴ Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy az élszedés megállításának homloksíkon 45°-os, külső élre kímetsződő, háromszöggel történő módja túlnyomórészt csúcúsvés záradékú nyíláskeretekben fordul elő. Így például a Hess András tér 4. sz. konzolos termének Nagy Lajos-kori ülőfülkesorán. Ennek datálására vonatkozóan: *Czagány I.*, A budapesti I. ker. XI. Ince pápa tér 4. sz. épületen végzett műemléki kutatások és helyreállítások eredményei. Művészettörténeti Értesítő (1954) 292. old., 2, 34. kép. — Ezenkívül az Országház utca 20. sz. kapualjának keretkövén is előfordul, amely az épület egészének 1400-ra történt datálása miatt a XIV. század vége előtti időből aligha származtatható. *Horváth H.*, Budapest művészeti emlékei. Bp. 1938, 74. old., XXXVII. — A fentiekből annyi mindenesetre kitűnik, hogy az élszedés megállításának ez a módja a XIV. század második felében használatos, az érett és nem a korai gótikus emlékeken. — Valamennyi fülké rokon szerkesztési módszerrel készült, amennyiben a vállvonalukat a nyílássziluet-alkotóikra metsződő 45°-os átlók, vagy ezeknek megosztott származékszerkesz-

tései tűzik ki. Ez a módszer a háromszöges arányszerkesztésnél valamivel későbbi eredetű, a négy-
szöges arányosítás (*Csemegi*, Tervezéstechnikai...) egyszerűbb eseteit szolgáltatja, ahol az átlók egy
üteme négyzet idomot alkot; ezen nyugszik a félkörös záradék. Felfogásunk szerint az ilyen szerkesztések
alkalmazása a quadraturás módszer egyszerűbb, korai megjelenését mutatja Budán.

¹⁵ Ugyanígy, egyik sarkával a külső élre igazodó
félgúlás megállítást van a budai várpalota István-
tornya melletti, délnyugati szárny pincéinek (bolto-
zatos helyiségek) ajtókeretein. Ezek pedig okvetlenül
Zsigmond császár építkezésének maradványai, tehát
az 1390 és 1424 közötti időből valók (*Horler—
Pogány*, Budapest műemlékei. I. köt. Bp. 1955, 244.
old., 173. kép, 272. old.). De hasonló félgúla-megállítást
maradt meg a Fortuna utca 14. sz. ház kapualjának
„1514”-es évszámmal ellátott ajtókeretkővén is, ami
azt bizonyítja, hogy ez a megoldás a Zsigmond-kor
utáni időben is használatban volt. *Czagány* i. m. 40.

¹⁶ A felépítésnél felhasznált középkori lábme-
retekkel kiszámítva az ülőfülkék méret- és arányösze-
függései a következők: *Országház utca* 6. sz. Nyílás-
szélesség: 142—143 cm = 5 láb. Vállmagasság: 124—
125 cm = 4½ láb. Pillérszélesség: 25,5—27,5 cm = 1
láb. Pillértengely szélesség: 170 cm = 6 láb. Fel-
építésnél használt lábméret: 28 cm körül. Alapidom
aránya: 5 láb : 4½ láb. — *Űri utca* 47. sz. Nyílás-
szélesség: cca 109—110 cm = 3½ láb. Vállmagasság:
97,5 cm = 3 láb. Pillérszélesség: 23,5 cm = 7/10 láb.
Pillértengely szélesség: cca 4²/₁₀ láb. Felépítésnél
használt lábméret: 32 cm körül. Alapidom aránya:
3½ láb : 3 láb. — *Űri utca* 8. sz. Nyílásszélesség:
172—192 cm. Vállmagasság: 95—110 cm. Pillér-
szélesség: 23,5—24 cm. Pillértengely szélesség: 196—
216 cm. Felépítésnél használt lábméret: 32 cm körül (?).
Alapidom aránya: 6 láb : 3 láb. — Feltűnő méret-
egyezés ebben a periódusban nem található, amit
az emlékek időrendi szétszórtsága magyaráz.

¹⁷ A 12. jegyzetben kimutatott formaazonosság
mellett nagyon érdekes, hogy az *Országház utca*
6. sz. és az *Űri utca* 47. sz. ülőfülkéi azonos arány-
szerkesztéssel készültek, amennyiben a vállvonalukat

a nyílássziluett-alkotóikra metsződő 60°-os átlók tűzik
ki. Ez a módszer a háromszöges szerkesztés korai
példáinál valamivel későbbi, legegyszerűbb esete, ahol
az átlók egy üteme álló téglalap idomot alkot; ezen
fogal helyet a félköríves záradék. Véleményünk
szerint ez az arányszerkesztés a triangulaturás mód-
szer legsimplább, de már későbbi fejlődését jelzi a
budai vár területén, ami szintén az emlékek Zsigmond-
kori eredetére utal.

¹⁸ Az éleszedés-megállítást mindenütt letörött,
csupán kis peremmaradványából lehet következtetni,
hogy homloksíkra merőleges, vízszintesen fekvő volt
eredetileg. Minthogy ilyen helyzetű megállítást a leg-
korábbi emlékeken nem fordul elő és az ülőfülkesor
egy XV. századi konzolos téglafülkéhez később épült
hozzá, annak részleges elpusztítása után, azért csak
késői, XVI. századi eredetű lehet.

¹⁹ Erre vonatkozólag: *Czagány* i. m. 41 (a „tisztá
grafikus” profilnak a posztgótikus ablakokon való
visszatéréséről mondtak).

²⁰ A fülkék szerkesztése a középső építési periódus
45°-os szerkesztésével rokon, mivel a vállvonalat a
nyílássziluett-alkotókra metsződő 45°-os átlók tűzik
ki segédvonalak alkalmazásával. Ez a módszer a
négy-
szöges szerkesztés összetett esetét mutatja, ahol
az átlók egy üteme négyzet idomot alkot ugyan, de
a vállvonal ezeknek a segédvonalakkal való össze-
metsződéséből keletkezik, és rajta negyedkörívekkel
megemelt félkörös záradék nyugszik. Felfogásunk sze-
rint ennek a szerkesztésnek az alkalmazása a quad-
raturás módszer összetettebb korai példáját jelenti.

²¹ A tervezéstechnikai rendszerek közül a korai
emlékeknél a 30°-os, a középső építési periódusban
a 45°-os, a késői fülkéknél pedig a 60°-os átlós szer-
kesztést használják a vállvonal kitűzéséhez, ami a
fülkearányok fokozatos felmagasodását eredményezi.
Annyival is inkább, mert a szerkesztés a korai meg-
oldásoknál felhasznált pillértengelyekről később a
nyílássziluett-alkotókra tevődik át. Ez a megfigyelés
igazolja a gótika ismert általános arányfejlődési
törvényét, amelynek értelmében a korai gótika
arányaitól kezdődően a magasság folytonosan a kar-
csúsodás felé vezet.

DIE ARCHITEKTONISCHE TYPOLOGIE DER GOTIK DES BURGVIERTELS
VON BUDA. I*(Sitznischen mit halbkreisförmigem Abschluß)*

Die auf eine hundertjährige Vergangenheit zurückblickende ungarische Kunstgeschichte vermißt bis auf unsere Tage den methodischen Aufbau des Wissenschaftszweiges der architektonischen Formenkunde. Verfasser führte im Bd. XIX. des Jahrbuches Budapest Régiségi an den Denkmälern des „graphischen Stils“ von Buda die kunstgeschichtlichen Ergebnisse der Morphologie in bezug auf die Profile vor. Als Fortsetzung dieser Initiative wünscht er nun die Resultate derselben Methode der typologischen Systematisierung an den Kunstformen der architektonischen Steindenkmäler derselben Formengruppe zu überprüfen. Während die vorherige Methode nur bei der Klassifizierung und bei der Bewertung des profilierten Denkmalmaterials anwendbar ist, kann die letztere auch bei der Bearbeitung des Denkmalmaterials ohne Profile herangezogen werden. Natürlicherweise führt diese Methode zu weniger genauen Ergebnissen als die der verhältnismäßig exakteren Profiluntersuchung. Zu ihrer Veranschaulichung bieten sich die in Stein gehauenen Öffnungsumrahmen der Gotik im Burgviertel von Buda, und vor allem die Sitznischen der Toreinfahrten, die die morphologische Entwicklung von der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zum Ende des 16. Jahrhunderts lückenlos veranschaulichen. Gotischen Sitznischen begegnen wir auch anderswo: in Sanktuarien, Klöstern, Tortürmen usw., doch ist ihr Vorkommen in so großer Zahl auch in Toreinfahrten bürgerlicher Gebäude — wie man es in Buda zu sehen bekommt — eine typisch ungarische Eigentümlichkeit.

Über die Ursache ihres Erbauens haben wir zur Zeit weder durch entsprechende Analogien noch durch die einschlägige Literatur genügende Angaben. Es ist mit Recht anzunehmen, daß im Mittelalter die Nischen ursprünglich im Transitverkehr der Textilhändler beim Abladen der Wagen als Bänke (Pulte) dienten. Deshalb kann es keinem Zufall zugeschrieben werden, daß gerade in den Straßen, in welchen deutsche Tuchhändler wohnten (in der heutigen Üri-Straße — im Mittelalter „Platea Kramer — kalmarwcha“) Sitznischen in größter Anzahl erhalten blieben. Später saßen in diesen Nischen die Nachtwächter, wie dies die in den Rückwänden erhalten gebliebenen Kerzen- und Lampennischen der Türkenzeit bezeugen. Diese Sitznischen waren geeignet, eine sehr wertvolle Verzierungskunst zu entfalten; ihre Formentwicklung bildet das Wesentliche ihrer kunstgeschichtlichen Entwicklung, sofern die ande-

ren Steindenkmäler der Häuser (Fenster, Türen, Torumrahmungen, Arkadenbögen usw.) in vieler Hinsicht diesen sehr ähnlich sind. Wir werden sie in fünf typologische Gruppen geteilt besprechen, da uns jedoch bis heute keinerlei Daten zur Verfügung stehen, können wir aus der nachfolgenden Systematisierung nur ihre relative Chronologie feststellen.

Zur ersten typologischen Gruppe gehören die einfachsten und zum großen Teil die ältesten Denkmäler dieser Art: die halbkreisförmig abgeschlossenen Sitznischen. Das Material dieser Gruppe stammt im großen und ganzen aus drei Bauperioden und diesen kann noch ein selbständiger Nischentyp zugeteilt werden, der formenkundlich bereits den Übergang zu einer anderen typologischen Gruppe darstellt. Das allgemeinste Merkmal der Sitznischen ist ihr bogenförmiger, leicht gekanteter Abschluß ohne Profil, die unter den Schultern von Pfeilern und nicht von Konsolen getragen werden. Ihr Material ist limnischer Hartkalkstein, ihre verarbeitete Oberfläche schariert.

In die älteste Bauperiode gehören die Nischenreihen mit drei bzw. fünf Nischen in der West- und Ostwand der Toreinfahrt des Hauses Szentháromság-Straße 7, die drei Nischen in der Südwand der Toreinfahrt des Hauses Fortuna-Straße 5 und die ursprünglich je drei Nischen in der Nord- und Südwand der Toreinfahrt des Hauses Üri-Straße 31. Das gemeinsame morphologische Merkmal der ersten drei ist die Abkantung der Abschlußbögen, die auf die Pfeiler nicht ohne Unterbrechung übergehen, sondern oberhalb der Schulterlinie enden, darunter wieder beginnen und schließlich am Fuß der Pfeiler, über der waagrechten Bank wiederum unterbrochen werden. Bei den beiden ersten sind die Bögen mit einem kugelsektorenartigen Knopf abgeschlossen und darunter enden die Pfeiler in einem wellenbogenartigen Blättchen. Diese Unterbrechungen entwickelten sich aus den Spornprofilen der Zisterzienser Frühgotik (Übergangsstil), bzw. tauchen sie mit diesen gleichzeitig auf, wie z. B. an den Rippenbündeln am Fuße des Béla-Turmes der Liebfrauenkirche. Hier wurden sie zwischen den Jahren 1250—1275 nachgebildet, also kann ihr Erscheinen in Sitznischen nicht später als an das Ende des 13. Jahrhunderts bzw. in die erste Hälfte des 14. Jahrhunderts datiert werden. An den Sitznischen des Hauses Fortuna-Straße 5 sind die Unterbrechungen der Abkantung den vorigen gleich, doch mit dem Unterschied, daß an Stelle der Blättchen ein

ebenes Dreieck eingeschnitten ist. An den Sitznischen der Ūri-Straße 31 sind die Unterbrechungen dem letzteren gleich, jedoch verläuft die Abkantung ohne Unterbrechung von den Bogensteinen auf die Pfeiler. Nach der Herkunft der Formen, den historischen Daten und anderer Überlegungen entstanden alle fünf Sitznischenreihen im Zeitalter der Anjou-Könige (1308—1382). Charakteristisch für die Frühzeit ist die ungerade Zahl der Nischen (drei, fünf), da später die Sedilen paarweise gebaut wurden.

Der mittleren Bauperiode gehören die je drei Nischen in der Nord- und Südwand der Toreinfahrt in der Ūri-Straße 34, die drei Nischen in der Nordwand der Toreinfahrt Ūri-Straße 24, die je zwei Nischen in der Nord- und Südwand der Toreinfahrt Országház-Straße 7, zwei in der Südwand der Toreinfahrt Országház-Straße 24 und die zwei Nischen in der Nordwand der Toreinfahrt Ūri-Straße 38. Alle stimmen darin überein, daß die Abkantung ohne Unterbrechung von den Abschlußsteinen auf die Pfeiler überläuft und nur unten über der Bank an einer Stelle unterbrochen wird. Das erfolgt bei den Sitznischen des Hauses Ūri-Straße 34 mit wellenbogigen Blättchen und am Rahmen sind Dreiecke von 45° an der Außenkante eingeschnitten, ebenso an den Sitznischen Ūri-Straße 24, Országház-Straße 7 und in Ūri-Straße 38 beträgt ihr Winkel 60° . Bei dem letzteren tragen profilierte Konsolen die Abschlußbögen der Mitte, was zusammen mit Unterbrechungen der Kanten von 60° eine einigermaßen spätere Eigenartigkeit darstellt als die bisher beschriebenen Unterbrechungen. Aus der Formgleichheit ergibt sich, daß alle sieben Sitznischenreihen von der Mitte der Anjou-Zeit bis zur Mitte der Regierungszeit des Königs Sigismund (1340—1400) entstanden. Interessant ist, daß die Nischen der Ūri-Straße 24 und 34 zu der Gruppe mit ungeraden Zahlen (drei) gehören, — stehen daher der älteren Bauperiode nahe — in den übrigen sind die Nischen (je zwei) paarweise angeordnet, was demnach die Eigenart der reifen Periode darstellt.

Zur jüngeren Bauperiode gehören die zwei ursprünglich aus drei Nischen bestehenden Reihe in der Nord- und Südwand der Toreinfahrt Országház-Straße 6, die ursprünglich viernischige Toreinfahrt in der Nordwand des Hauses Ūri-Straße 47, sowie die Reihe mit vier und zwei Sitznischen in der Südwand der Toreinfahrt Ūri-Straße 8. Auch diese stimmen darin überein, daß die Abkantung ohne Unterbrechung von den Abschlußsteinen auf die Pfeiler überläuft — was bei der früheren Ornamentik eine spätere Eigenart ist — und nur unten, über dem Bänkchen unterbricht und zwar bei den Sitznischen in Országház-Straße 6 auf dem Rahmen mit einem abgeschnittenen Dreieck von 60° und bei den Nischen in Ūri-

Straße 47 mit Halbpypamide, was nach den Formenanalogien als eine Lösung aus der Zeit des Königs Sigismund (1387—1437) angesehen werden kann. Die Sitznischenreihen, die vom Ende der Anjou-Zeit bis zum Tode des Königs Sigismund (1382—1437) gebaut wurden, haben die älteren ungeradezahlige (drei) und die jüngeren geradzahlige Nischen (vier). Die Verdoppelung der Nischen ist eine späte Eigenart, wie dies die vier Nischen in Ūri-Straße 8, mit ihrer außergewöhnlichen Breite und ihrem Abschluß mit dem Übergang vom Halbkreis zum Segment beweisen, da sie bereits Merkmale des 16. Jahrhunderts darstellen. Der auf die Formkunde der Postgotik charakteristische Rückkehr zu den frühesten Formen ist auf diesem Denkmal in vorzüglicher Weise bestätigt. Der Übergang von den Bogensteinen zu den Pfeilern ist nämlich auch hier nicht ohne Unterbrechung abgekantet, sondern er wird über der Schulterlinie, wie wir es bei den frühesten Nischentypen bereits gesehen haben, unterbrochen.

Einen selbständigen Typ stellen die aus drei bzw. ursprünglich aus fünf Nischen bestehenden Reihen in der Nord- und Südwand der nördlichen Toreinfahrt Hess András-Platz 4 dar. Sie weichen darin von den Eigenarten dieser typologischen Gruppe ab, daß ihr Abschluß nicht aus einem einfachen Halbkreisbogen besteht, sondern dieser auf zwei Viertelkreisbögen aufgesetzt ist, die nicht abgekantet sind, sondern eine viertelkreisförmige profilierte Kannelüre haben, die am Ende der Nischenreihen durch einen kugelsektorenartig gebildeten Knopf unterbrochen werden. Dies ist auf Grund unserer bisherigen Kenntnisse als eine frühe Eigenart zu bezeichnen. Beide Sitznischenreihen können daher etwa in die Mitte der Anjou-Zeit datiert werden, was auch durch die ungerade Zahl der Nischen (drei, fünf) unterstützt wird und ebenfalls bestätigen, daß sie aus der frühen Bauperiode stammen. Vom Standpunkt der morphologischen Entwicklung sind sie von hervorragender Bedeutung, die Spitzen des auf zwei Viertelkreise gesetzten halbkreisbogigen Abschlusses sind nämlich als frühzeitigste Vorboten der späteren Entwicklung der gotischen Nasenglieder anzusehen, aus welchem bis zum Ende der Spätgotik die außerordentlich reiche Reihe der primären, sekundären und tertiären, profilierten Nasenglieder entstehen.

Zusammengefaßt das über die erste typologische Gruppe Gesagte kann festgestellt werden, daß die Nischen dieser Gruppe vom morphologischen Standpunkte neben dem halbkreisbogigen Abschluß der konsollosen Pfeilerstruktur und der Profillosigkeit nur durch die an ihnen angewandte Abkantung gekennzeichnet sind. Zuerst wurde diese mit einem aus Kugelsektoren gebildeten Knopf und einem in

die Außenkante eingeschnittenes, wellenbogi-
ges Blättchen, dann auf den späteren Denk-
mälern durch das am Rahmen eingeschnittene
Dreieck in 45° , schließlich 60° und zuletzt
durch eine Halbpypamide unterbrochen. Die
ältesten Sitznischenreihen entstanden zu Be-
ginn der Anjou-Zeit, die späteren zur Zeit des
Königs Sigismund, die allerspätsten wurden

bereits im 16. Jahrhundert gebaut. Der größte
Teil der beschriebenen Sitznischen ist verhält-
nismäßig alt, eine geringere Anzahl hat Merk-
male der reifen Gotik, die übrigen sind spät-
gotische Schöpfungen, wodurch die Mehrzahl
dieser typologischen Gruppe den übrigen gegen-
über frühgotische Schöpfungen sind.